

פסח מצרים - ביטול עבודה זרה¹

ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח (שמות יב, כא). ואיתא במדרש (שמו"ר טז, ג): משכו וקחו לכם צאן, הה"ד יבושו כל עובדי פסל, בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח אמר לו משה, רבון העולם הדבר הזה היאך אני יכול לעשות, אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן, שנא' הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו, אמר לו הקב"ה חייך אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו את אלהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלהיהם כלום, וכן מצינו שעשה, שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים, ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן ואכלו, והיו המצרים רואים בכוריהם הרוגים ואלהיהן שחוטין ולא היו יכולין לעשות כלום, שנא' ומצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים, הוי יבושו כל עובדי פסל עכ"ל. ויש לשאול למה באמת היו צריכים לשחוט את אלהי המצרים לעיניהם כדי שידעו שאין אלהיהם כלום, ומה איכפת להו אם המצרים מכירים שאין אלהיהם כלום, הלוא בין כך ובין כך יוצאים בני ישראל משם ולא יהיו משועבדים להם, וא"כ למה זה נוגע לבני ישראל בַּמָּה היו המצרים מאמינים וְלָמָּה היו עובדים.

והנראה לומר בזה הוא ע"פ מאי דתניא במכילתא (מסכתא דפסחא פר' יא): ר' יוסי הגלילי אומר משכו ידיכם מעבודה זרה והדבקו במצוה עכ"ל, ופירש בפנים יפות (שמות יב, כא): יש לומר לפי מה דאמר שם קחו מן השוק דהיינו שיקחו מן המצרים, לפי שהמצרים היו עובדין לצאנם והיה בו איסור משום נעבד, אלא דאמרינן בע"ז (נג, א) דמכרו או משכנו מסתמא ביטלו, ואמרינן שם דוקא שמכרו לישראל אבל מכרו לנכרי לא ביטלו, לכך היו צריכין למשוך בתחלה מעבודה זרה, ואז היה ביטול במכירה, כיון שידע שמשך את עצמו מעבודה זרה עכ"ל.

¹ שיחה שנמסרה בכולל, שלהי זמן חורף תשע"ה.

אלא שהקשה על זה הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות זצ"ל [והובאו דבריו בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' רלה)] דאע"ג שעל ידי ביטול הותר להדיוט מ"מ נעבד אסור לגבוה אפילו אחרי ביטול, וא"כ איך הקריבו מהם לקרבן פסח. ותירץ החתם סופר דפסח מצרים לא היה נחשב קרבן לגבוה כיון שלא היה שם מזבח ולא היתה זריקת דם על המזבח, ואע"ג דאיתא בגמ' פסחים (צו, א): הא תנא רב יוסף שלשה מזבחות היו שם, על המשקוף ועל שתי המזוזות עכ"ל, היינו רק על דרך מליצה, אבל לא היה מזבח ממש, ומשום הכי אינו נחשב לגבוה, ומשום הכי היה כשר נעבד לפסח מצרים אחרי שביטלו, עכתו"ד החתם סופר.

ועוד ראיתי בשו"ת בית נפתלי (סי' ג) שכתב לתרץ הקושיא ע"פ דברי הגמ' בע"ז (כד, א) דפריך שם למאן דפוסל קרבנות הנקחים מן הגויים משום דחיישינן לרביעה מהא דכתיב (שמות י, כה) ויאמר משה גם אתה תתן בדינו זבחים ועולות ועשינו לה' אלקינו, ומשני קודם מתן תורה שאני, וכמו כן יש לומר גם גבי נעבד דכל שביטלו ומותר להדיוט יש להתירו גם לגבוה קודם מתן תורה.

ובמקום אחר (שמות ח, כב) כתב הפנים יפות: משכו וקחו לכם צאן שאחז"ל משכו מעבודה זרה וקחו לכם צאן, והיינו משום שהיה חשש ע"ז, אלא משום דקי"ל (ע"ז נג, א) בעבודה זרה שמכרו נכרי מסתמא ביטלו, א"כ ה"נ כיון שמכרו מסתמא לא עבדו לה דהרי המכירה היא ביטולה, אלא לפי שאמרו לא שנו אלא שמכרו לישראל אבל מכרו לנכרי לא הוי ביטול, דהטעם דוקא בישראל שיודע שאינו עובד אותו וישחטהו, לכך אמר כיון דממצרים אין ראיה דגם ישראל היה מושקעין בטומאתן לכך אמר מתחלה משכו מע"ז ואח"כ קחו לכם צאן עכ"ל. ולפי תירוץ זה לא קשה כלל קושיית הג"ר אפרים זלמן מרגליות כיון שאין סומכים על ביטול, אלא על זה שמסתמא לא ימכרו המצרים שה שנעבד לישראל שאינו עובד עבודה זרה.

שוב ראיתי שכבר קדמם בתירוצים אלו בספר צדה לדרך (שמות י, כה): גם אתה תתן בדינו זבחים ועולות וגו' - יש מפרש שכתב, קשה והלא בהמה הנעבדת אסורה לקרבן ומצרים היו עובדים הצאן, ובאולי הוראת שעה היתה או כוונתו היתה על הבהמות הגסות עכ"ל, ולי נראה דהקושיא מעיקרא ליתא מכמה טעמים, חדא שהרי בפ"ב דעבודה זרה (כד, א) פריך הגמ' על ר' אליעזר שפוסל כל הקרבנות כולן לקנותן מן הגויים משום דחיישינן לרביעה מן האי

קרא גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, ולמה לא פריך הגמרא עדיפא מיניה על האי קרא גופיה קושיא הנזכרת, והלא הבהמה הנעבדת אסורה לקרבן ומצרים היו עובדין הצאן, אלא ודאי הקושיא מעיקרא ליתה מפני שאין בהמה הנעבדת אסורה לקרבן אלא דוקא עד שיודע בודאי שהיא נעבדת דהיינו שהשתחוה לה כדאיתא בריש פ"ב דע"ז (כב,ב), וכן פסק בהדיא הרמב"ם בסוף פ"ג מהל' איסורי מזבח (הט"ו), ועוד יש לומר קודם מתן תורה שאני כשם שמתרץ הגמ' התם לר' אליעזר הנזכר לענין רביעה, ועוד יש לומר דלכך אמר משה גם אתה תתן בידינו וגו', ולא אמר גם ממקנך נקח אנחנו זבחים ועולות וכו' כדי שלא יצטרכו משה וישראל לחוש דילמא יקחו מן הבהמות הנעבדות, לכך אמר משה גם אתה תתן בידינו וכו', אתה דוקא ולא אנחנו מעצמנו כי בודאי לא יתן להם פרעה בהמות הנעבדות כדאמרינן בגמ' ריש פ"ב דע"ז (כב,ב) בשלמא נעבד אם איתא דפלחיה לא הוה מזבין ליה וכו', וגם אין להקשות נהי שאינו אסור משום נעבד מ"מ יהא אסור משום מוקצה, משום דאמרינן בפרק כל האסורין (תמורה כט,א) א"ר יוחנן אין המוקצה אסור לגבוה עד שימסרוהו לכומרים ויאכילוהו כרשיני עבודה זרה שמפטמין אותו לצורכה, אבל באמירה לבדה לא וכו' עכ"ל.

ועוד ראיתי במשך חכמה (שמות יב,ה) שכתב דלפי שיטה אחת בירושלמי (פסחים פ"ט ה"ה) דדוקים ותבלולים אינם פוסלים בפסח מצרים יש לומר שגם נעבד היה כשר בפסח מצרים וכדאיתא בפ"ק דחולין (כג,א): הואיל וכתוב (ויקרא כב,כה) כי משחתם בהם מום בס, ותנא דבי רבי ישמעאל כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה ועבודת כוכבים, דבר ערוה דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, עבודת כוכבים דכתיב פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל, כל שהמום פוסל בו דבר ערוה ועבודת כוכבים פוסלין בו, וכל שאין המום פוסל בו אין דבר ערוה ועבודת כוכבים פוסלין בו עכ"ל, אלמא דכל שכשר בו מום כשר בו גם נעבד. אכן לא זכיתי להבין דבריו, דהא מבואר בגמ' חולין שם דבעופות לא פסיל בהו מומא, ופירש"י (ד"ה בבהמה) דבעוף לא כתיב ביה תמים, וא"כ יקשה הא בפסח מצרים כתיב שה תמים וא"כ הו"ל למיפסל בעל מום, וע"כ צ"ל כמו שכתב במשך חכמה שם לפני כן דהא דכתיב תמים היינו למעט מחוסר אבר, ולפי זה יש לנו לומר דמאחר שנאמר בו תמים א"כ הוא נכלל בהא דכתיב משחתם בהם מום בס, וכמו שנפסל מחוסר אבר משום דלא הוי תמים כך פסול אצלו גם נעבד, וצ"ע בזה. ועל כרחך צריכים לתרץ כתירוצים האחרים הנ"ל.

אבל עדיין קשה לי מצד אחר, מהא דתניא במכילתא (שם): משכו וקחו לכם

צאן - משכו מי שיש לו, וקחו מי שאין לו עכ"ל, אלמא דמי שיש לו אינו צריך ליקח מאחרים אלא יוכל לקחת משלו, וקשה דהא בני ישראל היו עובדי עבודה זרה במצרים כדמוכח ממאי דקאמר ר' יוסי הגלילי במכילתא משכו ידיכם מעבודה זרה כו', אלמא דעד עכשיו עבדו עבודה זרה, וכן איתא במדרש (ילק"ש בשלח רמז רלד) שהיו בני ישראל עובדי עבודה זרה במצרים, וא"כ איך היו יכולים לקחת מן הצאן שלהם, הלא הם עבדו לצאן, ואצל ישראל לא מהני ביטול כדאיתא בגמ' עבו"ז (נג,א), וא"כ הצאן היה אסור לא רק לגבוה אלא גם להדיוט, ואיך יתכן שיאמר להם משה רבינו לקחת צאן שאסור גם להדיוט. אמנם יש לומר שהזהירם משה לקחת רק מצאן שלא נעבד. אבל זה דוחק כיון שלא מצינו רמז לזה שהזהירם משה על כך, אלא תני במכילתא שימשכו ידיהם מעבודה זרה ולא יותר. ובדעת ההפלאה והחתם סופר צריכים לומר שהם סוברים שהת"ק ור' יוסי הגלילי חולקים זה על זה, ולר' יוסי הגלילי דוקא גוי היה יכול לבטל עבודה זרה, והיו מוכרחים לקנות דוקא מן המצרים, אבל הת"ק חולק וקסבר שהיה יכול לקחת משלו, והם באו לתרץ דעת ר' יוסי הגלילי, אבל על הת"ק קשה דהיאך היה יכול לבטלו.

והנה יתכן לומר דהטעם דאמרינן שדוקא גוי יכול לבטל עבודה זרה ולא ישראל הוא כמו שכתב הרמב"ן (ויקרא יח,כה): אבל סוד הדבר בכתוב שאמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו וגו', והענין כי השם הנכבד ברא הכל, וְשֵׁם כַח הַתַּחְתּוֹנִים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות, וזהו שנאמר אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים, כי חֶלֶק לכולם מזלות בְּשָׁמַיִם, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב ושר מלכות פרס עומד לנגדי, וכתוב והנה שר יון בא, ונקראים מלכים כדכתיב ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס, והנה השם הנכבד הוא אלקי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, וזהו שאמר (שמות יט,ה) והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, וכתוב (ירמ' יא,ד) והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים, לא שתהיו אתם אֶל אלהים אחרים כלל עכ"ל. ורואים מזה שהעבודה זרה שייכת לגויים, ומשום הכי קסבר הרמ"א שאין הגויים מצווים על שיתוף [ע"י שו"ע או"ח (קנו,א), וכמו שהוכיח בפתחי תשובה (יו"ד קמז,ב) שכן היא דעתו עיי"ש]. ומאחר שעבודה זרה שייכת

אליהם לכן יש להם כח לבטלה, אבל לבני ישראל אין שום קשר לעבודה זרה, ומשום הכי אין להם הכח לבטלה.

ולפי זה יתכן לומר שבני ישראל כאשר היו במצרים היו יכולים לבטל עבודה זרה, כיון דאמרינן דהא דבן ישראל אינו יכול לבטל עבודה זרה הוא מפני שאין לו קשר עם עבודה זרה, וא"כ יש לומר דכל זה הוא ממעמד הר סיני ואילך וכמו שהביא הרמב"ן מהפסוקים שנאמרו אצל הר סיני, אבל לפני כן עדיין הופקעו לגמרי מעבודה זרה בשיתוף. ואדרבה זאת היתה בעצם מטרת הקרבת קרבן פסח להפקיע מהם כל שייכות לעבודה זרה, ומשום הכי היו יכולים לבטל עבודה זרה ע"י שישחטו את השנה לה'.

אכן יש לומר שיש טעם אחר למה אין בן ישראל יכול לבטל עבודה זרה, והוא שאם הגוי שיש לו שייכות לעבודה זרה מבטל אותה אזי משפיע ביטול זה על בן ישראל שגם הוא יכיר בבזיונה ושפלותה, אבל כל זמן שאין הגוי מבטל אותה עדיין עובר אצל היהודי המחשבה שאולי בכל זאת יש משהו בעבודה זרה. ומשום הכי הביטול השלם אינו אלא כאשר הגוי מבטל אותה. ולפי זה שפיר מבואר למה אומר המדרש שהיה צורך שהמצרים יכירו בנבזותה של עבודה זרה, מפני שאם הם מכירים בנבזותה אזי זה משפיע על בני ישראל שגם הם ישתחררו משעבודם לעבודה זרה של המצרים, שהרי גם הם היו עובדי עבודה זרה במצרים. וכאשר רואים בני ישראל איך הושפלה עבודה זרה בעיני המצרים ממילא היא הושפלה עוד יותר בעיניהם, כיון שהם קיבלו העבודה זרה מן המצרים. וביטול עבודה זרה היה חלק אינטגרלי מיציאת מצרים, שלא היה די שְׁיִצְאוּ מעבדות פיזית, אלא בעיקר היו צריכים לצאת מעבדות רוחנית, ורק אז נעשו בני חורין באמת. [וראיה לזה שבני ישראל מושפעים ממה שמתפעלים הגויים היא ממה שכתוב (תהלים קכו, ב-ג) אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, הגדיל ה' לעשות עמנו, היינו שמחים, שמשוכנעים בני ישראל בגודל הנס שעשה עמהם הקב"ה רק אחרי שהם רואים שהגויים מכירים בנס.] אלא דלפי זה הדרא קושיא לדוכתה איך קאמר ת"ק שאם היה לבן ישראל צאן משלו יוכל לקחת אותו לקרבן פסח, הא הוא היה עובד את הצאן לפני כן, ומאחר שהוא בן ישראל לא מהני אצלו ביטול, והצאן הוא פסול לקרבן.

לכן נראה לענ"ד דבפסח מצרים נצטוו לקחת דוקא מה שנעבד לעבודה זרה וביטלו אותו, מפני שמטרת הקרבן היתה לבטל עבודה זרה, וכדי להראות ביטול עבודה זרה השפלתה ובזיונה צריכים לקחת דוקא מה שהיה נעבד לפני

כן לעבודה זרה. ולמדים אנו שזוהי מטרת הפסח ממאי דאיתא בזוה"ק (ח"ג רנא,א): ועל דא אימרא דאיהו פסח אמאי, אלא דחלא דמצראי ואלהא דילהון הוה אימרא, אמר קוב"ה מבעשור לחדש סיבו דחלא דילהון דמצראי ותפשו ליה, ויהא אסור ותפיש בתפישה דילכוך יומא חד ותרין וגי, וביומא ד' אפיקו ליה לדינא ואתכנשו עליה, ובשעתא דמצראי הוו שמעין קל דחלא דילהון דתפיש בתפישה דישאל ולא יכלין לשיזבא ליה הוו כְּכָאן, והוה קשיא עליהו כאילו גרמייהו אתעקידו לקטלא, אמר קוב"ה יהיה תפיש ברשותיכו יומא בתר יומא, ארבעה יומין, בגין דיחמוך יתיה תפיש, וביומא רביעאה אפיקו ליה לקטלא, וייחמוך ליה מצראי היך אתון עבדין ביה דינא, ודא קשיא להו מן כל מכתשי דעבד לון קוב"ה אינון דינין דיעבדון בדחליהון, לבתר דיינין ליה בנורא דכתיב פסילי אלהיהם תשרפון באש, אמר קוב"ה אל תאכלו ממנו נא דלא יימרון ברעותא ובתיאובתא דדחלנא אכלין ליה הכי, אלא אתקינן ליה צלי ולא מבושל, דאילו מבושל יהא טמיר ולא יחמוך ליה, אלא תיקונא דיליה דיחמוך ליה הכי מוקדא בנורא בגין דריחיה נודף, ותו רישיה עליה כפוף על קרסולוי דלא יימרון דחיה או מלה אחרא הוא, אלא דישתמודעון ליה דאיהו דחלא דלהון, ותו דלא ייכלון ליה בתיאובתא אלא על שבעא ארח קלנא ובזיון, ותו עצם לא תשברו בו, אלא דיחמוך גרמוי רמאן בשוקא ולא ייכלון לשיזבא ליה, ועל דא כתיב ובאלהיהם עשה ה' שפטים - דינין סגיאין עכ"ל. ואין לך ביטול עבודה זרה גדול מזה שרואים עובדיה עד כמה היא מושפלת ובזויה, שאין בה כח לעשות לעצמה, ובודאי לא לעזור לאחרים.

ובאמת המתבונן בדיני קרבן פסח יראה שהם מכוונים למטרה זו - לעקור מלב בני ישראל השעבוד הרוחני שלהם לעבודה זרה של המצרים, לאמונתם ולתרבותם. והיסוד לזה הוא בנין המשפחה שכולם יתלכדו בתוך הבית, כיון שהערובה לקיומו העצמאי של עם ישראל היא החינוך במסגרת המשפחה, לשמור על כל אחד ואחד מבני הבית שלא יושפע מהשפעת הסביבה הזרה המבוססת על תרבות זרה ודעות נכריות. הבית והמשפחה הם המבצר של עם ישראל ששומר עליו מכל מיני השפעות זרות, וזה בא לידי ביטוי במיוחד בהלכות קרבן פסח בכלל ובפסח מצרים בפרט. וזהו הענין שבפסח מצרים היו צריכים לשים מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות כדי להורות על ההפרדה שבין בתי בני ישראל למצרים. ומהאי טעמא נגזר על בני ישראל שלא יצאו איש מפתח ביתו עד בוקר, אלא הם צריכים להישאר דוקא בתוך ביתם. והפסח היה צריך להיאכל בחבורה והיו צריכים להימנות על חבורה

ואסור לצאת מחבורה לחבורה, וזה גם בפסח דורות. והכל כדי שיתלכדו המשפחות בתוך הבית שהוא המבצר השומר עליהם ועל זרעם.

וכן מצינו שאפילו בזמן שאין קרבן פסח היו נוהרים להישאר בליל פסח בתוך ביתם במסגרת משפחתם ולא היו יוצאים מפסח ביתם. ומביאים ראיה לזה ממה שאנו אומרים בהגדה: מעשה בר' אליעזר ור' יהושע כו' שהיו מסובים בבני ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית עכ"ל. ורואים מזה שלמרות שנתאספו גדולי החכמים שבדור יחד לערוך את הסדר ולספר ביציאת מצרים, ועשו כן באופן המהודר ביותר שהיו שקועים בסיפור יציאת מצרים עד שלא הרגישו באור היום, בכל זאת התלמידים שלהם לא היו שם. ועל כרחך שהוא משום שהיו חייבים להישאר בביתם עם משפחותיהם. וזוהי מצות הלילה הזו להישאר בבית עם המשפחה ולא לצאת מהבית אפילו ללמוד אצל רבותיהם שהיו גדולי הדור. וכל זה למדנו מקרבן פסח שהוא ביטול עבודה זרה, והדרך לעשות כן היא להישאר בחבורה עם המשפחה ולא לצאת החוצה.